
Раздел I

ПОВЕРХНОСТНЫЕ СВОЙСТВА РАСПЛАВОВ И ТВЕРДЫХ ТЕЛ, СМАЧИВАНИЕ, АДГЕЗИЯ

УДК 548.52

М. Ф. Григоренко, В. В. Полуянська, Є. П. Черніговцев*

ПРОЦЕСИ ШВИДКІСНОГО ЗМОЧУВАННЯ ТА РОЗТІКАННЯ У СИСТЕМІ АДГЕЗІЙНО-АКТИВНИЙ МЕТАЛІЧНИЙ РОЗПЛАВ—НІТРИД КРЕМНІЮ

Наведено результати експериментального дослідження методом високошвидкісної профільної кінозйомки (до 5000 кадр/с) у вакуумі при 1000 °С кінетики змочування та розтікання розплаву Cu—Sn—Ti по поверхнях керамічних матеріалів із нітриду кремнію Si₃N₄.

Вступ

Серед досліджень кінетики змочування та розтікання високо-температурних розплавів по твердих поверхнях більша увага в останні роки приділялась відносно повільним процесам (з часом розтікання від хвилин до годин), наприклад, для припоїв на основі Al та Ni по оксиду алюмінію та сталях [1], керамічних систем (Cu—Si)—SiC [2], (Ag—Cu—Ti)—SiC [3], Al—Si₃N₄ [4]. Процеси швидкого та надшвидкого розтікання розплавів (з часом розтікання до 1·10⁻³ с) вивчені у значно меншому обсязі та в більшості своїй для систем метал—метал, наприклад [5—7] (щодо загальної класифікації розтікання на “повільне” та “швидке” див. [8]). Раніше нами вивчалась кінетика швидкісного змочування та розтікання Ni, Ni—Pd, Ni—Pd—Ti розплавів по поверхнях підкладок із таких керамічних матеріалів, як карбід кремнію та скловуглець [9], та розплавів Cu—Sn—Ti по поверхні α-Al₂O₃ (сапфіру) [10]. Являє інтерес розповсюдити подібні дослідження, які дають важливу інформацію щодо механізмів хімічного реакційного змочування, на процеси у високотемпературних системах адгезійно-активний металічний розплав—кераміка на основі нітриду бору, нітриду кремнію, нітриду алюмінію. Зазначені матеріали широко використовуються у сучасному матеріалознавстві,

---

* М. Ф. Григоренко — кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник, Інститут проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України, м. Київ; В. В. Полуянська — науковий співробітник цієї ж установи; Є. П. Черніговцев — молодший науковий співробітник цієї ж установи.

відповідно, для виготовлення інструментів, мають застосування при виготовленні робочих деталей та вузлів в енергетиці, машинобудуванні та інших галузях техніки. У роботі [11] досліджувались процеси швидкісного змочування та розтікання для нітриду бору. Мета даної роботи — вивчити зазначені процеси для нітриду кремнію (Si_3N_4). Додамо, що раніше цей матеріал у такому аспекті не вивчався.

Методичні особливості проведення досліджень

Досліджували хімічно та адгезійно-активний сплав $46\text{Cu}-4\text{Sn}-50\text{Ti}$ (% (ат.)), що може використовуватись як припій. З фізико-хімічної точки зору та для кращого розуміння процесів змочування кінетичний режим розтікання ввижається більш інтересним та важливим, ніж гідродинамічні аспекти течії рідини та транспортного опору. Тому основна увага у даній роботі була приділена хімічним кінетичним процесам змочування та розтікання.

Експерименти по вивченню змочування та розтікання проводили у вакуумі $(2-4) \cdot 10^{-3}$ Па при 1000°C з використанням устаткування, що було розроблене раніше [12, 13]. Краплі досліджуваних сплавів плавили та формували *in situ* на інертних підкладках (що не змочуються та не взаємодіють з даним сплавом) із фториду кальцію. Зразки виготовляли із металів високої чистоти, переплавлених у вакуумі. Об'єми крапель дорівнювали у середньому $0,01\text{ см}^3$. Досліджувані підкладки — пластинки нітриду кремнію ($\alpha\text{-Si}_3\text{N}_4$) — шліфували та полірували алмазними кругами та порошками. Середня шорсткість поверхонь підкладок після полірування складала $0,03-0,04$ мкм. Експерименти здійснювали з використанням методу профільної високошвидкісної кінозйомки (до 5000 кадр/с) (більш детально методика експериментів та кінозйомки описана у попередніх роботах, наприклад [9—11]).

Результати досліджень та їх обговорення

Зміни у часі динамічних контактних кутів для системи ($\text{Cu}-\text{Sn}-\text{Ti}$)—нітрид кремнію наведено на рис. 1, а. Як видно, досліджувана система характеризується високою реакційністю зі швидким зниженням контактного кута на першій стадії після здійснення контакту і значно меншими швидкостями змочування на наступних стадіях процесу. Так, у даній системі ($46\text{Cu}-4\text{Sn}-50\text{Ti}$)— Si_3N_4 (при $T = 1000^\circ\text{C}$) величина θ_c знижується до ~ 110 град приблизно за $0,2$ с і наступне розтікання розплаву до кінцевого значення близько 6 град (виміряне по холодному зразку) відбувається за ~ 7 с (отримано екстраполяцією кривої 2 на рис. 1, а на кінцевий кут змочування). Додамо, що збіг кривих 1, 2 для двох незалежних дослідів ілюструє добре відтворення результатів. Як показав проведений аналіз, контактні кути виявляють експоненціальний спад з часом (рис. 1, а, крива 2 та відповідне рівняння). Швидкості змочування на швидкій стадії складають приблизно $1,0 \cdot 10^3$ град/с.

Часові залежності радіуса плями змочування для розплаву $46\text{Cu}-4\text{Sn}-50\text{Ti}$ (% (ат.)) на підкладках нітриду кремнію у процесі розтікання розплаву наведено на рис. 1, б (криві 1, 2). Визначені із цих

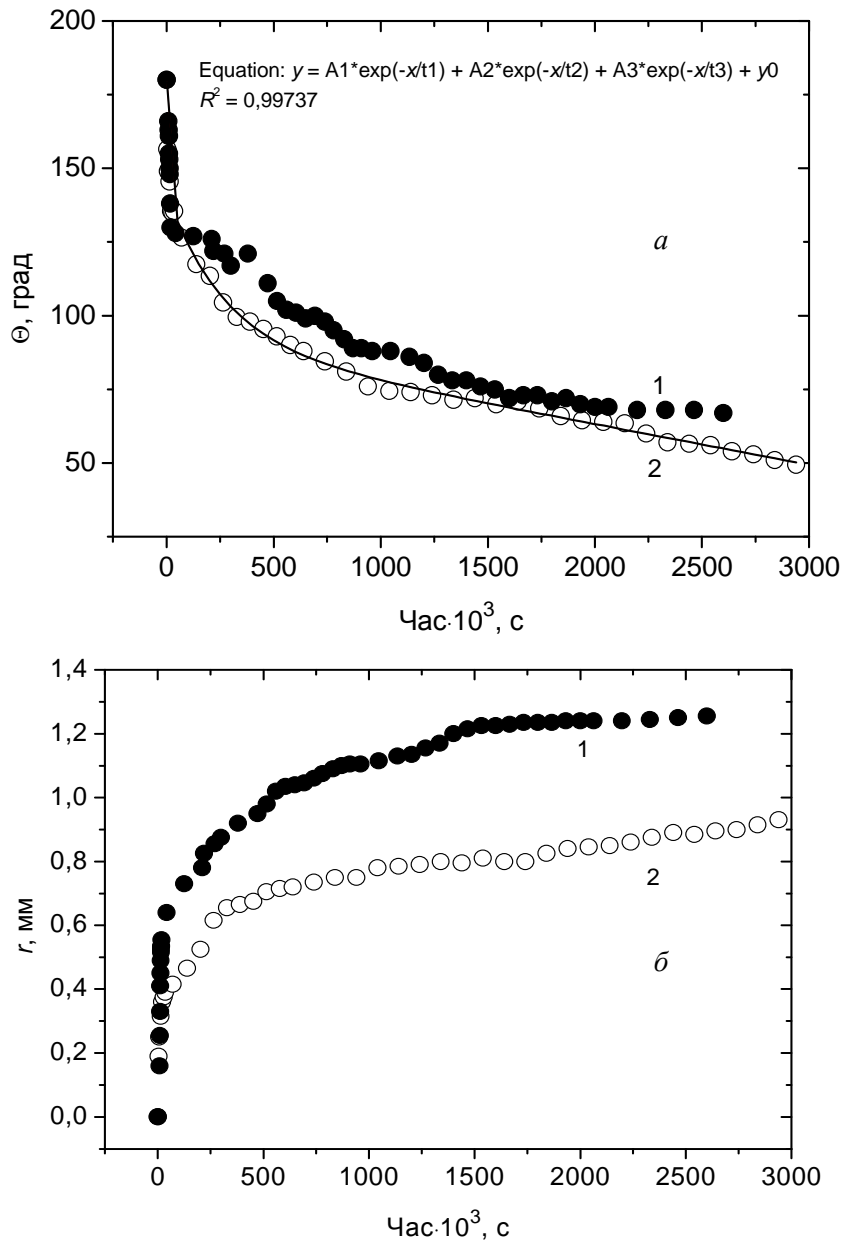

Рис. 1. Часові залежності величини контактного кута (а) та радіуса плями (б) змочування для двох незалежних дослідів для розплаву 46Cu—4Sn—50Ti (% (ат.)) на підкладках із нітриду кремнію у процесі розтікання розплаву: $T = 1000$ °C; 1 — $m = 0,065$ г, $\nu = 1300$ кадр/с; 2 — $m = 0,039$ г, $\nu = 1000$ кадр/с

Fig. 1. A plot of of wetting contact angle (a) and radius of wetting spot vers. time (б) for active melt 46Cu—4Sn—50Ti (% (at.)) on silicon nitride supports for two independent experiments: $T = 1000$ °C; 1 — $m = 0,065$ g, $\nu = 1300$ frames/s; 2 — $m = 0,039$ g, $\nu = 1000$ frames/s

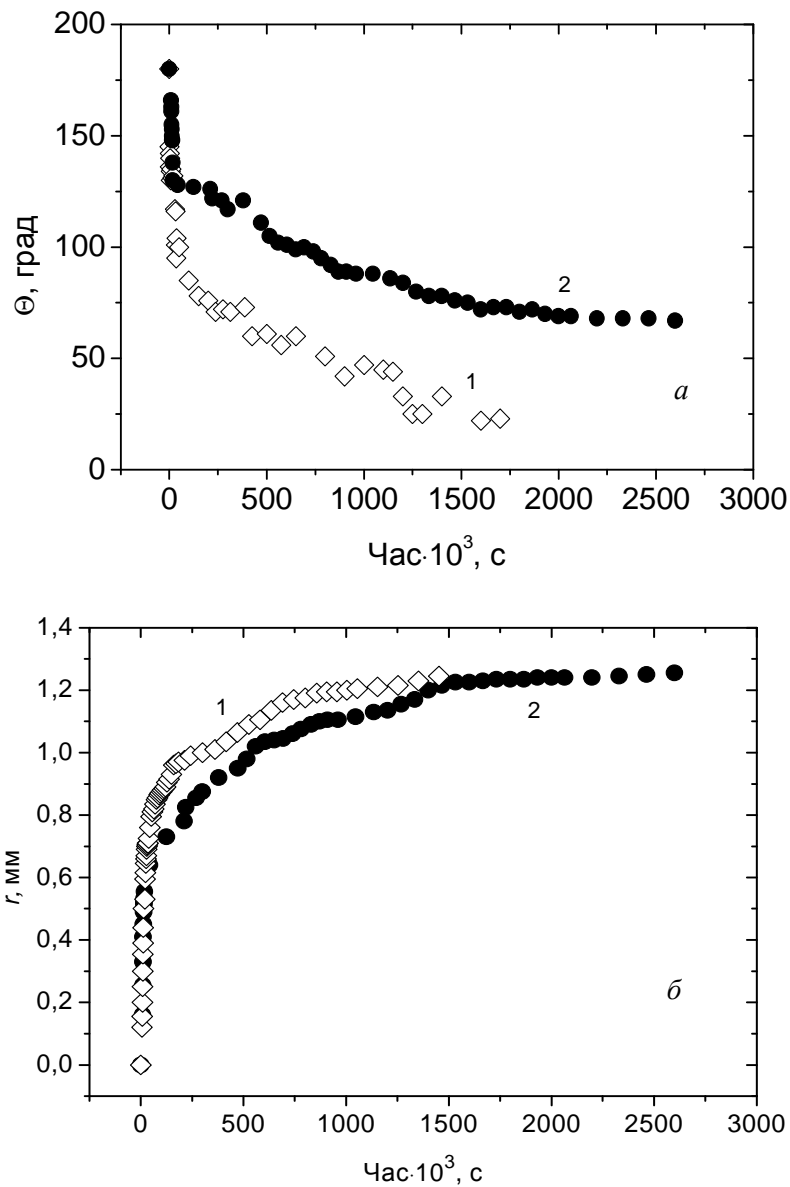

Рис. 2. Часові залежності контактного кута (*a*) та радіуса плями (*б*) змочування для розплаву 46Cu—4Sn—50Ti (% (ат.)) на підкладках із нітриду бору (1 — $m = 0,062$ г, $\nu = 1500$ кадр/с) та нітриду кремнію (2 — $m = 0,065$ г, $\nu = 1300$ кадр/с) у процесі розтікання розплаву. $T = 1000$ °C

Fig. 2. A plot of wetting contact angle (*a*) and radius of wetting spot (*б*) vers. time for active melt 46Cu—4Sn—50Ti (% (at.)) on boron nitride (1 — $m = 0,062$ g, $\nu = 1500$ frames/s) and silicon nitride (2 — $m = 0,065$ g, $\nu = 1300$ frames/s supports) supports. $T = 1000$ °C

залежностей початкові швидкості розтікання складають приблизно 22 см/с. Порівняння з дослідженими раніше керамічними підкладками, де були зафіксовані більші швидкості розтікання розплаву, утруднено через нижчу температуру у даному досліді. Зазначимо, що спостережувана розбіжність кривих 1 та 2 (рис. 1, б) для двох різних дослідів пояснюється, мабуть, відмінністю мас крапель (приблизно у два рази).

На рис. 2, а, б з метою порівняння наведено часові залежності кутів змочування та радіусів плям змочування для раніше досліджених нітридів бору та кремнію. Як видно, із двох досліджених нітридів Si_3N_4 виявляє більш повільну, “загальмовану” кінетику змочування, хоча змочується, в цілому, краще, ніж BN [11] (рис. 2, а). У той самий час розтікання крапель сплавів Cu—Sn—Ti приблизно однакових мас для обох підкладок відбувається схожим чином (рис. 2, б).

Висновки

Методом високошвидкісної профільної кінозйомки проведено експериментальне дослідження кінетики швидкого нерівноважного змочування та розтікання адгезійно-активного розплаву 46Cu—4Sn—50Ti (% (ат.)) по поверхнях керамічного матеріалу із нітриду кремнію. Встановлено, що контактні кути виявляють експоненційний спад із часом; швидкості змочування складають приблизно $1,0 \cdot 10^3$ град/с. Характерним є швидке зниження контактного кута на першій стадії після здійснення контакту і значно менші швидкості змочування на наступних стадіях процесу, що в якісному відношенні подібне отриманим раніше даним для інших керамічних матеріалів. Із їх аналізу та порівняння з попередніми результатами вірогідним механізмом, котрий лімітує переміщення рідини на стадії швидкого розтікання, є хімічна взаємодія рідина—тверде тіло (тобто утворення хімічних зв'язків з близьким до характеристичного часом $\sim 10^{-13}$ с).

1. *Naka M., Kubo M., Okamoto I.* Wettability of silicon nitride by aluminium, copper and silver // *J. Mater. Sci. Lett.* — 1987. — **6**, No. 8. — P. 965—966.
2. *Nicolas M. G., Peteves S. D.* The kinetics of liquid braze spreading // *High Temperature Capillarity / Ed. by N. Eustathopoulos: Proc. of an Internat. conf. Bratislava, Slovakia, 1994.* — P. 18—27.
3. *Rado C., Rocabois P., Kalogeropoulou S., Eustathopoulos N.* Kinetics of wetting of Cu—Si alloys on monocrystalline α -SiC // *Ibid.* — P. 143—147.
4. *Chung Y-S., Iseki T.* // *Ceram J. Soc. Jap. Internat. Ed.* — 1990. — **98**. — P. 583.
5. *Попель С. И.* Кинетика растекания расплавов по твердым поверхностям и кинетика смачивания // *Адгезия расплавов и пайка материалов.* — 1976. — № 1. — С. 3—28.
6. *Найдич Ю. В., Забуга В. Р., Перевертайло В. М.* Температурная зависимость кинетики растекания в системах с различным типом взаимодействия контактирующих фаз // *Там же.* — 1992. — № 27. — С. 23—34.

7. *Еременко В. Н., Кострова Л. И., Лесник Н. Д.* Влияние взаимной растворимости контактирующих фаз на кинетику растекания в системе железо—медь // Адгезия расплавов и пайка материалов. — 1992. — № 28. — С. 12—17.
8. *Найдич Ю. В.* О межфазных поверхностных энергиях и краевых углах смачивания твердых тел жидкостью в равновесных и неравновесных системах // Журн. физ. химии. — 1968. — **8**. — С. 1946—1951.
9. *Найдич Ю. В., Григоренко М. Ф., Полуянська В. В.* Кінетика змочування та розтікання Ni та NiPd розплавів по поверхнях карбиду кремнію та склоуглецю // Адгезия расплавов и пайка материалов. — 1999. — № 34. — С. 18—26.
10. *Григоренко М. Ф., Полуянська В. В., Черніговцев Є. П., Найдич Ю. В.* Вивчення кінетики надшвидких процесів змочування та розтікання у системах активний металічний розплав — керамічна поверхня // Тез. докл. Международ. конф. “Современное материаловедение: достижения и проблемы”, Киев, Украина, 2005. — С. 623—624.
11. *Григоренко М. Ф., Полуянська В. В., Черніговцев Є. П.* Дослідження кінетики змочування та розтікання адгезійно-активних розплавів Cu—Sn—Ti по поверхнях надтвердих матеріалів із нітриду бору // Адгезия расплавов и пайка материалов. — 2007. — № 40. — С. 20—25.
12. *Найдич Ю. В., Перевертайло В. М., Неводник Г. М.* Изучение кинетики растекания металлов по твердым поверхностям // Порошковая металлургия. — 1972. — № 7. — С. 51—55.
13. *Найдич Ю. В., Перевертайло В. М., Неводник Г. М.* Автоматизированная установка для изучения сверхбыстрых процессов растекания металлических расплавов // Завод. лаб. — 1976. — № 1. — С. 39—40.

Надійшла 01.11.08

Grigorenko M., Poluyanskaya V., Chernigovtsev E.

High-speed wetting and spreading processes in adhesive-active metal melt—silicon nitride systems

The wetting and spreading kinetics of Cu—Sn—Ti melt over silicon nitride surfaces was studied by means of a high-speed profile filming (up to 5000 frames/s) in a vacuum at 1000 °C.